

PROF. DR. MUSTAFA TURAN ARMAĞANI

1. CİLT

EDİTÖR
PROF. DR. NASRULLAH UZMAN

HİLAMUR AKADEMİ

HİLAMUR AKADEMİ

PROF. DR. MUSTAFA TURAN ARMAĞANI

1. CİLT

EDİTÖR
PROF. DR. NASRULLAH UZMAN

PROF. DR. MUSTAFA TURAN ARMAĞANI

1. Cilt

Editör
Prof. Dr. Nasrullah Uzman

Genel Yayın Yönetmeni
Hakan Sarı

Kapak Tasarımı & Dizgi
IHLAMUR

1. Basım
IKSY: 334
Ihlamur Akademi: 157
Mayıs 2026
ISBN (1.c): 978-625-8760-09-5
ISBN (tk): 978-625-8760-08-8

Baskı ve Cilt
Bizim Büro Basımevi
Sertifika No: 42488

IHLAMUR®

Topkapı Mah. Kahalbaşı Sok. No:31/1 Fatih - İstanbul
Tel: +90 535 550 00 05
ihlamurakademi@gmail.com
www.ihlamurkitap.com • www.ihlamur.com.tr
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 12669

Ihlamur Akademi, İdeal Kültür Yayıncılık markasıdır.

İÇİNDEKİLER

Takdim
Prof. Dr. Nasrullah UZMAN.....11

Hayat Hikayem
Prof. Dr. Mustafa TURAN.....13

Babam
Aybala Nur ÜÇGÜL.....21

Prof. Dr. Mustafa Turan'ın Öz Geçmişi ve Eserleri
Prof. Dr. Nasrullah UZMAN - Arş. Gör. Fatih Mehmet NEFES.....25

Türkiye'de Nüfusbilimi (Demografi) ve Tarihi Demografi Çalışmalarına Genel Bir Bakış
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU.....41

Mısır'da Arap Milliyetçiliğinin Kökleri ve Cemal Abdülnasır Döneminde Pan-Arabizim
Prof. Dr. Abdullah ÖZDAĞ.....51

Ortdoksinin İnşası, Çoğulluğun Tasfiyesi Açısından 325 İznik Konsili
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU.....71

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bodrum Kazası'nda Toplumsal Yapı:
Nüfus Defterleri Işığında Lakap, Unvan ve Meslekler
Prof. Dr. Ahmet YİĞİT.....81

Antep Savunma Komutanı Özdemir Bey'in
Hatay-Yayladağı'ndaki Faaliyetleri (Mayıs-Temmuz 1921)
Prof. Dr. Ali ARSLAN.....119

Voltaire, Türkler ve Ferney Saatleri
Prof. Dr. Bahri ATA.....141

Genel Hatları ile Safevî Tarih Yazımı, Müellifleri ve Eserleri
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU.....157

Almanya'nın Avusturya'yı İlhakının (Anschluss) Türk Basınına Yansımaları (1938)
Prof. Dr. Çağatay BENHÛR - Sema ÇİVİCİ.....177

Türkiye'nin İlk Kalkınma Planında Belirlenen Yeni Nüfus Politikası
Prof. Dr. Erdal AKSOY.....203

Germiyan Sarayı'ndan Hükümet Konağına:
Eski Kütahya Sarayı'nın Tarihçesi Hakkında Bir Deneme
Öğr. Gör. Halil ÖLMEZ - Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ.....217

Son Devir Babagân Bektaşi Erenlerinden Selman Cemali Baba ve *Tarikatnâme* İsimli Eseri
Prof. Dr. Fahri MADEN.....281

Kaçar Hanedanlığı'nın Erken Yıllarında İran'ın Merkez, Batı ve Güney Eyaletleri
Prof. Dr. Gülay ÇINAR - Mustafa Can AKGÜL.....305

Manisa Sancakbeyi Şehzade Korkud ve Saruhan Bölgesindeki Faaliyetleri
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI.....365

Millî Mücadele'de Kırıkkale ve Çevresi
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI - Dr. Habilhan PEHLİVANLI 375

Osmanlı'da Cariye ve Cariye Kökenlilerin Mezar Taşları
Prof. Dr. Halit ÇAL.....407

Kültürün Önemli Bir Tamamlayıcısı Olarak Yemek ve Mutfak
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ.....437

Göç ve Etkileri
Prof. Dr. İlyas KARABIYIK.....449

David Urquhart'ın Kırım Savaşı'na (1853-1856) Dair Tespitleri
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN.....483

Müttefik mi Hasım mı? Kırım Savaşı Esnasında Fransız ve İngiliz Askerleri
Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM - Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR.....503

Celaleddin Hârizmşah'ın Ölümünden Sonra Hârizmliler
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK.....535

Resmo (Girit) Sancağı Muhacirin Yardım Komisyonu ve Faaliyetleri (1897)
Prof. Dr. Mehmet ÇANLI.....549

Afyonkarahisar'da Vebâ-i Bakarî (Sığır Vebası) Hastalığı ve
Hastalığa Karşı Alınan Tedbirler (1887-1917)
Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ.....567

Amerikan Arşiv Belgeleri Işığında Misyonerliğin Bir Uzantısı:
İstanbul Genç Hristiyanlar Cemiyeti
Prof. Dr. Mehmet PINAR.....583

Millî Osmanlı Telgraf Ajansı ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Telgraf Haberciliği:
Kastamonu Örneği (1914-1915)
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ.....609

Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Esaret:
Develili Askerlere Ait Esir Mektupları ve Kartları
Prof. Dr. Mehmet SÜME.....631

Bigadiç Barak Dede Zaviyesi ve Vakıfları
Prof. Dr. Murat Mustafa ÖNTUĞ.....653

Vâveylâ Gazetesi Işığında Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı Gündemi
Prof. Dr. Musa GÜMÜŞ.....673

Moris Şinasi Vakfı: New York'ta Vakıf, Manisa'da Hastane
Prof. Dr. Mustafa ALKAN.....691

İslam Öncesi Hicaz Bölgesinde Hristiyanlık
Prof. Dr. Mustafa BAŞ.....705

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Nasrullah UZMAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin ÖNAL • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Olcay KAHRAMAN • Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taner LÜLECİ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Fatih Mehmet NEFES • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Abdullah ÖZDAĞ • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ALTUN • Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KANKAL • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir KOÇ • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Bengül BOLAT • Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ATLI • Iğdır Üniversitesi
Prof. Dr. Cenk REYHAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. M. Emin ELMACI • Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Eralp ERDOĞAN • Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ • Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Erol KARCI • İzmir Bakırçay Üniversitesi
Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ • Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK • Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Güray KIRPIK • Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN • Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR • Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun EROĞLU • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI • Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza KELEŞ • Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan IŞIK • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hidayet KARA • Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KALEMLİ • Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ • Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan OLGUN • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut BOLAT • Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Makbule SARIKAYA • Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ • Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KAYA • Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut KARAKULAK • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Meşkûre YILMAZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ • Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet ERAT • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Musa GÜMÜŞ • Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK • Samsun Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TALAS • Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ • Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. O. Kubilay GÜL • Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer METİN • Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Rafet METİN • Bayburt Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN • Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Resul BABAOĞLU • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN • Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKÇI • Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Sezai BALCI • Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman TEKİR • Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Şaduman ALCI • Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin YEDEK • Munzur Üniversitesi
Prof. Dr. Şengül DEMİREL • Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Tolga BAŞAK • Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN • Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk ERDEM • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Umut KARABULUT • Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan MARTTİN • Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel NAMAL • Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Prof. Dr. Zafer GÖNEN • Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Zehra ARSLAN • Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Zülfiye KOÇAK • Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah ÇAKMAK • Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah LÜLECİ • Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül KILIÇ • Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar ÖZSOY • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Cüneyt GÜNEŞ • Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Dilara USLU • Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Emre ÖZSOY • Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Ercüment TOPUZ • Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan AFŞAR • Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Erol YÜKSEL • Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Gülgüney MASALCI ŞAHİN • Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hilal KARAVAR • Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin SARAÇ • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnü YÜCEKAYA • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İ. Mümin ÇAĞLAR • Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Halil TANIK • Harran Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU • Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail BAYTAK • Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail ÖZER • Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Kevser DEĞİRMENCİ • Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Koray TOPTAŞ • Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. M. Gökhan POLATOĞLU • Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. M. Halef CEVRİOĞLU • Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Melih AKDENİZ • Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet TUNÇ • Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem TURP • Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk KIRMIT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Said OLGUN • Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Tülin CENGİZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Y. Emre TEKİNSOY • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Z. Serap TEKTEN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer SEVER • Erzurum Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi A. İstemi SAYLAM • Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi A. Yalçın BAZNA • Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdul Metin ÇELİKBİLEK • Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman KÜLTÜR • Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı KAHRAMAN ÇINAR • Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdal KORKMAZ • Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZÇELİK • Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül AYDEMİR BAŞ • Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KAYA • Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim YÜCEL • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halim KILIÇ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun ARSLANTÜRK • Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan DAŞDEMİR • Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Faruk AKSOY • Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kübra DURSUN • Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. Batuhan ÇEKEN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TAŞ • Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Kağan BAYRAKDAR • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Olcay KAHRAMAN • Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SOYER ZEYREK • Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şaban DEMİR • Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taner LÜLECİ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR • Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Cihan BİLGİLİ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Y. Ziya AKTAŞ • Gazi Üniversitesi
Dr. Erhan KILIÇ • Orman Genel Müdürlüğü
Dr. M. Nur ÇERÇİNLİ • Devlet Arşivleri Başkanlığı
Dr. Oğuz YÜCEL • Milli Savunma Üniversitesi

TAKDİM

Prof. Dr. Mustafa Turan adına hazırlanan bu armağan kitap, yalnızca ilmî birikimiyle temayüz etmiş bir akademisyene duyulan saygının değil; aynı zamanda yetiştirdiği talebeler üzerinde derin izler bırakmış bir hocaya, temsil ettiği kültür ve irfan dünyasıyla müstesna bir münevvere karşı duyulan vefanın samimi bir nişanesidir. Uzun yıllar boyunca Türk tarihçiliğine, Türk akademisine ve yetiştirdiği öğrencilere emek vermiş olan hocamız için böyle bir çalışmayı hazırlamak, bizler açısından hem ilmî hem de vicdanî bir sorumluluk olmuştur.

Prof. Dr. Mustafa Turan Armağanı, yalnızca kıymetli hocamızın ilmî çevre üzerindeki derin tesirini değil; aynı zamanda meslektaşlarının ve farklı kuşaklardan yetiştirdiği akademisyenlerin kendisine duyduğu hürmet ve vefayı da gösteren müstesna bir çalışma olmuştur. Türkiye'nin 42 farklı üniversitesi ile 2 kamu kuruluşundan 104 bilim insanının katkısıyla hazırlanan bu 3 ciltlik eser, 93 ayrı çalışmayı bir araya getirmektedir. Toplam 2151 sayfadan oluşan çalışma, ortaya koyduğu akademik birikim ve çok yönlü yaklaşımıyla alanı açısından önemli bir bilimsel külliyat niteliği taşımaktadır. Bunun yanında, 62 farklı üniversiteden ve 2 kamu kuruluşundan 134 hakem, gönderilen çalışmaları büyük bir akademik titizlik ve ilmî mesuliyet duygusuyla değerlendirmiştir. Armağan kitabında yalnızca hakem sürecini başarıyla tamamlayan çalışmalara yer verilmiş; bu yönüyle eser, yalnızca bir vefa nişanesi değil; aynı zamanda güçlü bir akademik emeğin, kolektif ilmî hassasiyetin ve ciddi bir bilimsel denetim sürecinin mahsulü olarak ortaya çıkmıştır.

Prof. Dr. Mustafa Turan'ın hayat hikâyesi dikkatle okunduğunda görülecektir ki; onun akademik serüveni sıradan bir meslek hikâyesinden çok daha fazlasıdır. Karaman'ın Türkmen-Yörük kültürü içerisinde şekillenen çocukluk yılları, Çanakkale ve Millî Mücadele hatıralarıyla beslenen aile hafızası, Cumhuriyet neslinin yokluklar içerisindeki mücadele ruhu ve genç yaşlardan itibaren kazandığı tarih şuuru; onun şahsiyetini olduğu kadar tarihçiliğini de derinden etkilemiştir. Bu bakımdan Prof. Dr. Mustafa Turan'ın ilmî kimliği ile hayat tecrübesi birbirinden ayrılmaz bir bütünlük arz etmektedir.

Prof. Dr. Mustafa Turan'ın akademik hayatı boyunca en dikkat çekici yönlerinden biri, ilmî ciddiyet ile samimiyeti aynı çizgide taşıyabilmiş olmasıdır. O, yalnızca ders anlatan bir hoca değil; öğrencisine düşünmeyi öğreten, tarih şuuru kazandıran ve akademik ahlâkın ne olduğunu yaşayarak gösteren bir mürebbidir. Belki de öğrencileriyle en çok tartıştığı meselelerden biri, bir tarihçinin tarihi olaylara ve kaynaklara nasıl yaklaşması gerektiğiydi. Zira hocamıza göre tarihçilik, yalnızca bilgi aktarmak değil; metnin ruhuna nüfuz edebilmek, kaynakla sahih bir ilişki kurabilmek ve her şeyden önce ilmî

geleneğinin en kıymetli hasletlerinden biri olan silsile ve vefa anlayışının yaşayan bir tezahürü mahiyetindedir. Hocamızın kendi hayat hikâyesinde ilk mektep öğretmeninden üniversite hocalarına kadar şükranla andığı insanlar, onun ilmî ve ahlâkî dünyasının yapı taşlarıdır. Aynı şekilde bugün onun öğrencileri de kendisini yalnızca bir akademisyen olarak değil; yol gösteren, ufuk açan ve güven veren bir hoca olarak hatırlamaktadır. Bugün Türkiye'nin farklı üniversitelerinde görev yapan çok sayıda öğrencisinin ortak kanaati de budur. Nitekim kendisinin öğrencisi ve doktora danışmanlığında yetişmiş bir akademisyen olarak samimiyetle ifade etmeliyim ki; hocamızdan yalnızca tarih öğrenmedik. Bir metne nasıl yaklaşılması gerektiğini, tarihin satır aralarına nasıl nüfuz edileceğini, ilim karşısında nasıl mütevazı kalınacağını ve akademik titizlik ile fikrî namusun bir ilim adamının şahsiyetindeki asli yerini de ondan öğrendik. Onun ilmî rehberliği kadar vakar sahibi duruşu, insan yetiştirmeye verdiği önem ve öğrencilerine duyduğu güven de bizler üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu sebeple Prof. Dr. Mustafa Turan'ın yetiştirdiği öğrenciler için hocalığı, yalnızca akademik bir ilişki değil; bir karakter ve ahlâk terbiyesi anlamı taşımaktadır.

Elinizdeki bu armağan kitap da esasen böyle bir ilmî ve insani mirasın mahsulüdür. Her bir makale, yalnızca akademik bir katkı değil; aynı zamanda hocamıza duyulan hürmetin, vefanın ve teşekkür hissinin satırlara yansımış hâlidir. Farklı üniversitelerden, farklı çalışma alanlarından ve farklı kuşaklardan bilim insanlarını aynı eser etrafında buluşturan temel saik de hiç şüphesiz Prof. Dr. Mustafa Turan'ın akademik dünyada bıraktığı güçlü izdir.

Bu vesileyle armağan kitabına kıymetli çalışmalarıyla katkıda bulunan kıymetli bilim insanlarının her birine müteşekkirim. Hakemlik sürecinde ilmî hassasiyet gösteren değerli hocalarımıza ayrı ayrı teşekkür ederim. Organizasyon komitesindeki değerli meslektaşlarıma, sekretarya sürecini yürüten Arş. Gör. Mehmet Fatih Nefes'e ve eserin basımını üstlenen Hakan Sarı'ya teşekkür ederim.

Hayatını Türk tarihine, Türk kültürüne, üniversiteye ve öğrenci yetiştirmeye adamış olan kıymetli hocamız Prof. Dr. Mustafa Turan'a sağlık, huzur ve bereket dolu uzun yıllar diliyor; temsil ettiği ilim ahlâkının, yetiştirdiği öğrencilerin çalışmalarında ve bıraktığı eserlerde yaşamaya devam edeceğine yürekten inanıyoruz.

Kalemi güçlü, hatırası aziz, emeği bâki olsun.

Yenimahalle/ANKARA – Mayıs 2026
Prof. Dr. Nasrullah UZMAN

VOLTAIRE, TÜRKLER VE FERNEY SAATLERİ

Prof. Dr. Bahri ATA*

Giriş

Voltaire (1694-1778) adıyla tanınan François-Marie Arouet, Türkçe tarih ders kitaplarında Fransız İhtilâlini hazırlayan ve Atatürk'ün "bilimsellik ve akılcılık" açısından etkilendiği düşünürlerden biri olarak yer edinmiştir[1].

1798'de Reisülküttap Ahmed Âtıf Efendi'nin lâyihasında, Fransız ihtilalinin nedenlerini açıklarken,

> *"Volter ve Russo dimekle ma'rûf ve meşhûr olan zındıkların ve anlar misillü dehrîlerin hâşâ sümme hâşâ sebb-i hazerât pâk dâmenân-ı enbiyâ ve kadhü zemm-i mülûk-i kübrâdan cemî-i edyânı ref ve ilgâ…"*[2] istediklerini yazmıştır.

Ölmez'e göre bu ifadeler, Ahmed Âtıf Efendi'nin o yıllardaki siyasi pozisyonundan ve dahil olduğu grubun özelliğinden kaynaklanmaktadır[3]. İhtilâlin nedenlerinin sadece bu düşünürlerin görüşleri ile açıklanması ayrıca Fransız toplumunun sosyal ve ekonomik durumuna dikkat çekilmemesi bu pozisyonla ilgili olsa gerektir. 1847'de askerî hastaneyi ziyaret eden İskoçyalı seyyah Charles Macfarlane burada -asistanları Müslüman Türk olan- bir İtalyan başhekimin Voltaire'in romanlarını çevirdiğini yazmıştı[4]. Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet'inin* 6. cildine Ahmed Âtıf Efendi'nin lâyihasını alması, 1865 yılı ve sonrası Voltaire'e ilişkin Türkçe literatürün artmasıyla ilgili de olabilir. Gerçekten Encümen-i Daniş'in harici üyelerinden Sahak Ebru, Voltaire'in (1731) *Historie de Charles XII* (İsveç Kralı Demirbaş Şarl) adlı kitabı Osmanlı'nın yakın tarihiyle doğrudan ilgili olduğu için Türkçe'ye çevirdi. Daha sonra Münif Paşa, Edhem Pertev Paşa, Direktör Âli Bey, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Şemseddin Sami, Necip Nadir gibi Osmanlı aydınları, Voltaire'in bazı eserlerini çevirdiler ve hakkında mecmualarda yazılar yazdılar[5]. Beşir Fuad, intiharından bir ay önce 1886'da üstadı kabul ettiği Voltaire'in biyografisini tamamladı[6].

---

* Gazi Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Tarih Eğitimi, bahriata@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2214-0560.

[1] Ali Hocaoğlu ve diğerleri, *Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12*, Devlet Kitapları, Ankara 2022, s. 18.

[2] Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet (Tertîb-i Cedîd)* Yay. haz. Sadık Emre Karakuş ve Murat Babuçoğlu, TOBB Kültür Yay, Ankara 2017, s. 1887.

[3] Adem Ölmez, "Batıyı anlatan ilk Osmanlı metinlerinde "Batı bilgisi"nin yorumlanışı". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2020, c. 6, s. (11, s. 182.

[4] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 4. Baskı, Yay. haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul 2003, s. 233.

[5] M. Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, Dergâh Yayınları, İstanbul (tarihsiz), s. 31.

[6] Okay, *a.g.e.,* s. 181.

Edward W. Said'a göre (1978) Voltaire'in *Candide (1758) a*dlı eseri, tıpkı Cervantes'in Don Kişot'u gibi hayatın gerçekleri karşısında kitaplara ve yazılı metinlere bağlı kalarak davranmanın safça olduğunu gösterdiği için bir klasiğe dönüşmüştür. Ancak Said'e göre metne bağlı kalmanın faydalı olacağı durumlar da vardır[7]. Eserin 1 Kasım 1755'de Lizbon'da olan ve 30.000 kişinin ölümüne yol açan Lizbon depremine atıfı ayrıca dikkat çekicidir. Türkiye'de Server Tanilli (1994) "karanlıkçılığa, bağnazlığa, yobazlığa karşı mücadeleye adanmış bir yaşamın sahibi; bir "davaya bağlı" aydın tipinin ilk örneği kabul ettiği Voltaire hakkında *Voltaire ve Aydınlanma* adında bir kitap yayımladı[8]. Hilmi Yavuz da (2009), Edgar Morin'in Aydınlanma Çağında iki tür akıl anlayışı fikrinden yola çıkarak Voltaire'de aklın eleştirel, kuşkucu ve özeleştirici yanına dikkat çekti. Öte yandan Robespierre'de ise akıl bir tapınma aracı haline getirilmişti[9]. Onur Bilge Kula (2010) da *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi* adlı çalışmasında Avrupa'da Voltaire'in eserlerinin "*filhelenizm*" (Yunan hayranlığı) düşüncesini beslediğini ileri sürdü[10]. Kula, Voltaire'in *Candide* (1758) adlı eserinde Türklere yönelik olumlu ve olumsuz değerlendirmelere dikkat çekti[11].

Viyanalı sanat tarihçi Otto Kurz (1908-1975), 1975'te basılan *Sultan İçin Bir Saat Yakındoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri (European Clocks and Watches in the Near East)* adlı doktora tezinden kitaplaştırılan eserinde Voltaire'in Türklere saat satma girişimine dikkat çekmektedir. Bu eser, Murphey'nin (1992/ilk yayım 1980), Lewis'in (2001/ilk basım 1982), İhsanoğlu'nun (2022/ilk basım 1992) Osmanlılarda saatçilik konusu üzerine yazdıklarına temel kaynak teşkil etmiştir. Topkapı Sarayı saat koleksiyonu arasındaki "Kurz" imzalı 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Avusturya yapımı duvar saati de Otto Kurz'un Yakın Doğu'ya ilgisinin ailevi nedenlerden olabileceğine işaret etmektedir[12]. Ünlü sanat tarihçisi E. H. Gombrich kişisel anılarını paylaştığı bir yazısında Viyana'da öğrencilik döneminden eski arkadaşı Otto Kurz'dan söz etmektedir. Gombrich'e göre Enstitü'nün Hamburg'taki ekibine katılan Kurz, bilgisinin kapsamı ve kesinliği ile arkadaşlarını etkiliyordu. Gombrich'e göre her zaman orijinal olan Otto Kurz, Yakın Doğu'daki Avrupa saatleri hakkında bir kitap yazarak herkesi şaşırttı[13]. Sanat tarihçisi Jessica Keating ise saat teknolojisinin

---

[7] Edward W. Said, *Oryantalizm* (Doğu bilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu, 4. Baskı (çev.) Nezih Uzel, İrfan Yayımcılık, İstanbul 1998, s. 137-138.

[8] Öner Yağcı, *Server Tanilli: " Düşünce üretiminin durak bilmeyen dinamosu…*", Telgrafhane Yayınları, İstanbul 2021, s. 114.

[9] Hilmi Yavuz, *Türkiye'nin Zihin Haritası: Türk Kültürü Üzerine Kuşatıcı Bir Söylev.* Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 67.

[10] Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi.* 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 34.

[11] Kula, *a.g.e.,* s. 29-33.

[12] Feza Çakmut ve Şule Gürbüz, *Topkapı Sarayı saat koleksiyonu: dünyanın kıskandığı saatler,* TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2012, *Avusturya saatleri kısmı.*

[13] Ernst Hans Gombrich, "The Warburg Institute: A Personal Memoire", *The Art Newspaper*, 2 November 1990, s. 3.

arkasındaki insanlığın ortak katkısını vurgulayan Kurz'un "Otto Kurz'un Küresel Vizyonu" adlı çalışmasıyla yeniden hatırlanmasına vesile olmuştur[14]. Otto Kurz'un bu kitabı, Türkçe'ye 30 yıl gecikmeli olarak çevrildi.

Saat endüstrisinin telgrafın gelişimine etkisine yüksek lisans tezimde değinmiştim. İskoç saat ustası Alexander Bain (1846), ilk yazıcı (printing) telgrafı geliştirmişti. Osmanlı Devleti'nde de İstanbul'da telgraf atölyesinde saat tamir ustaları çalışmıştır[15]. Osmanlı Türklerinin mekanik saat imalatındaki gelişmelere yaklaşımı ve etkileri günümüze kadar uzanan olayları daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Otto Kurz'un işaret ettiği Voltaire'in ömrünün son 7-8 yılına rastlayan bu girişimi, daha ayrıntılı olarak açıklamayı hak etmektedir. Voltaire'in "aklın ve ilerlemenin somut göstergesi" olan saat yapımını desteklemesi felsefî düşüncesiyle uyumlu bir hareket oldu. Voltaire, ticarî zekâsı ve girişimci ruhuyla saatçilik endüstrisinde önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu yazının amacı birinci ve ikinci elden kaynaklara dayalı olarak Voltaire'in, bu ticarî girişimini ve Türk müşterileri ile ilişkisini ortaya koymaktır. Önce Voltaire'in Türkler hakkındaki görüşleri, eserlerine dayalı olarak ve ana hatlarıyla ortaya konacaktır.

Voltaire'in Kaleminden Türkler

Voltaire, genelde Türklere ilişkin çelişkili fikirlere sahipti. Voltaire (1741) "*Le Fanatisme…*" adlı oyunuyla Avrupa'da İslamiyet'e dair oryantalist bakış açısını pekiştirdi. Voltaire, 1742 yılının Şubat ayında (yanlış olarak 2 Eylül 1743 gün/ay ile tarihlenmiş) Türk elçisi Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu Mehmet Said Paşa ile görüştü ve yemek yedi. Voltaire, onu Hıristiyan bakanlardan daha açık sözlü, daha dürüst görmüştü[16]. Voltaire'in yazdığı bu oyun, Mehmet Said Paşa'nın Paris'te kaldığı sürece ertelenmişti[17].

Voltaire, 3 Ekim 1753 tarihli mektubunda, Lady Mary Wortley-Montague (1689-1762) tarafından Türkiye'den İngiltere'ye götürülen çiçek hastalığı aşısının kullanılmasına yönelik bir çağrı yapmaktadır[18].

Voltaire (1756) "*Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*" (Milletlerin Ahlâkı ve Ruhu Üzerine Bir Deneme) adlı eserinde Osmanlı yönetimini genellikle despotik ve özgürlüklerin kısıtlandığı bir rejim olarak tanımlamaktadır. Bu eserinde 35 defa "Osmanlı" terimini kullanırken, 118 defa Türk terimini kullanmaktadır. Voltaire'e göre Kanuni Sultan Süleyman Dönemi, Osmanlı'nın

[14] Jessica Keating, "Otto Kurz's Global Vision" (ed.). Daniel Savoy, *The Globalization of Renaissance Art A Critical Review*, Brill, Leiden 2017, s. 59.
[15] Bahri Ata, The transfer of telegraph technology to the Ottoman Empire in the XIXth century [Unpublished master's thesis]. Boğaziçi University, 1997, s. 6.
[16] Theodore Besterman, *Voltaire'den Yeğenine Aşk Mektupları* çev. Yekta Ataman, Düşün Yayıncılık, İstanbul 1995, s.22.
[17] Berkes, *a.g.e.,* s. 70.
[18] Richard Aldington, *Voltaire.* George Routledge & Sons, Ltd., New York 1929, s. 207.

Rodos'u fethedip Hint dünyasında bile dengeleri etkilediği ve Osmanlı dinini, geniş coğrafyalarda hâkim kıldığı bir ihtişam çağıdır. Osmanlı hayatının bazı yönlerini egzotik ve ilginç bulmaktadır. Voltaire'ye göre Türklerin töreleri büyük bir karşıtlık sunar. Onlar hem vahşi hem de hayırseverdir; menfaatperesttirler ama neredeyse hiç hırsızlık işlemezler. Tembellikleri ne kumara ne de aşırılığa yöneltir. Çok azı birden fazla kadınla evlenme hakkını kullanır[19]. Voltaire'nin bu fikirleri Aydınlanma düşünürlerinin "Doğu Despotizmi" fikirleriyle uyumludur.

Voltaire 1758'de yazdığı "*Candide"* adlı eserinde ana karakter Candide, İstanbul'a yaptığı hayalî gezide çalışmanın önemini ve emeğin yüceliğini "Bahçemizi işleyelim." diyen yaşlı bilge Türk'ten öğrenir[20].

Voltaire (1763) "*Traité sur la tolérance"* (Hoşgörü Üzerine İnceleme) adlı eserinde Osmanlı'da gayrimüslimlere (özellikle Yahudilere) sağlanan görece hoşgörülü statüyü ima etmektedir[21].

Voltaire 1766'da yazdığı bir yazıda alçakça aşırılıklara izin veren Atinalılar gibi böyle bir ulusun; başlarına geleni, Romalıların ve bugün de Türklerin kölesi olmayı hak ettiğini ileri sürmüştü. Ona göre Eski Yunanların eskiden barbar olarak adlandırdığı ve bugün onları koruyan Ruslar, ne Sokrates'i zehirler ne de Alcibiades'i ölüme mahkûm ederdi[22].

Voltaire, Prusya Kralı II. Friedrich'e (Saltanatı: 1740-1786) yazdığı Kasım 1769 tarihli mektubunda şöyle yazmaktadır;

> "*İşte bu fikirle, birkaç hükümdarın çıkarlarını (benim pek bilmediğim çıkarları) danışmadan, Türk barbarlarının Ksenophon, Sokrates, Platon, Sofokles ve Euripides'in ülkesinden derhal kovulmasını büyük bir tutkuyla istemekle yetiniyorum. İsteseydik kısa sürede yapılırdı; ama geçmişte batıl inançlara karşı yedi Haçlı seferine giriştik ve asla bir şeref Haçlı seferine girmeyeceğiz: tüm yükü Katerina'ya bırakacağız."*[23]

Yukarıda da görüldüğü gibi Voltaire'in eserlerinde kullandığı alaycı dilden dolayı Türklere ilişkin düşüncelerini tam saptamak zordur. Diğer yandan görüleceği üzere yabancı devletlerin liderlerine yazdığı mektuplarda ön yargı hemen fark edilmektedir.

---

[19] Voltaire, *Oeuvres Complètes de Voltaire*, Tome huitieme, Librairie de L. Hachette et Cie, Paris 1859, s. 118 ve s.355.
[20] Voltaire, *Candide ya da İyimserlik*. çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul 2020, s.10.
[21] Voltaire, *Traité Sur La Tolérance: À L'occasion De La Mort De Jean Calas* [PDF]., 1763. Boston Public Library Koleksiyonu. https://Archive.Org/Details/Traitsurlatol02volt, s. 149.
[22] Voltaire, *Ateizm,* çev. İdil Engindeniz, Kafekültür Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 30-31.
[23] Voltaire, *Correspondance de Voltaire Avec Le Roi De Prusse* [E-Book]. Project Gutenberg, 2008, https://www.gutenberg.org/cache/epub/25734/pg25734-images.html.

Voltaire'den Bir Ticarî Girişimcilik Öyküsü: Ferney Saatleri ve Türkler

Voltaire, 1753'te İsviçre ve Fransa sınırında "Ferney'de" bir malikâne ve çiftliği yeğeni Madam Denis hesabına 100.000 livre'ye satın aldı. Burası Fransız toprağında ama Cenevre'ye de altı-yedi kilometre yakınlıktaydı. Diderot'ya, yazdığı 16 Kasım 1758 tarihli mektupta burada beyzade gibi sessiz sedasız yaşamayı düşündüğü anlaşılıyor[24]. 1764'te buraya kesin olarak yerleşti[25]. Chatelaine'de, 1766'da tiyatro kurarak Cenevre Büyük Konseyi'nin, Cenevre'de tiyatro oynama yasağını kaldırmasını sağladı[26]. Bu konuda Voltaire'nin Rousseau'dan çok farklı bir yerde durduğu anlaşılmaktadır [27].

Ferney'de bir yandan yazarlık yaparken, diğer yandan Choiseul Dükü Etienne-François ve Düşesi'nin himayesinde, saat yapımı ve çorap dokuma atölyeleri kurdu. Dokuma için kendi dutluklarında ipekböcekçiliği ile uğraştı. Choiseul Düşesi Louise Honorine Crozat'a, Calas ailesine mensup bir genç tarafından yapılan bir çift çorabı hediye etmesi, saray hanımları arasında Ferney çoraplarının moda olmasına yol açtı[28].

Tanilli'ye göre bu girişimlerin nedeni tarım yapacak kadar geniş toprağın olmaması idi[29]. Bu çiftlikte saat üretimini bilen Kalvinist bağnazlığından ve lonca baskılarından kaçan elli Cenevreli protestan sığınmacı vardı[30]. Malikânesindeki tiyatroyu saat atölyesine dönüştürdü[31]. Voltaire'in sunduğu bu ortamda Protestan ve Katolik ustalar uyumlu bir şekilde çalıştılar. Voltaire, saatçilere önce faizsiz kredi sağladı ama kâr etmeye başladıklarında faiz almaya karar verdi. Saat yapımında gerekli altın tedarikinde yardımcı oldu. Kendisine iş başvurusu yapan insanların sayısı sekiz yüze ulaştı. Voltaire bu şekilde Cenevre'yle özdeşleşen saatçilik teknolojisini Ferney'e transfer ediyordu[32].

Voltaire'in Ferney saat imalatını, Pierre Dufour ve kayınbiraderi Louis Céret adlı iki saatçi yönetiyordu. İlk sevkiyatın da İspanya'ya yapıldığı anlaşılmaktadır. Saatler 1770, 1771 ve 1773 yıllarında kraliyet düğünleri için hediye olarak mahkemeye sunulur, ancak Versailles'e yapılan çoğu sevkiyat kabul

---

[24] Server Tanilli, *Voltaire ve Aydınlanma*. Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2020, s. 144.
[25] Tanilli, *a.g.e.,* s.125.
[26] Tanilli, *a.g.e.,* s.111.
[27] Rousseau (1758) *Lettre à d'Alembert sur les spectacles* (Gösteriler Üzerine A. M. d'Alembert'e Mektup) adlı yazısında aristokratik tiyatronun ahlakî ve toplumsal zararlarını tartışmaktadır. Rousseau, halkı bir araya getiren cumhuriyetçi şenliklerin, açık hava festivallerinin, yurttaşların birlikte katıldığı etkinliklerin daha sağlıklı ve ahlâka uygun olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Tarık Kakınç, *J.J. Rousseau Kimdir, Liberalizm nedir?* Kitapçılık Ticaret L.Ş. Yayınları, İstanbul 1968 s.148-152.
[28] Richard Aldington, *Voltaire.* George Routledge & Sons, Ltd., New York 1929, s. 113. ve Francis Espinasse, Voltaire'in Hayatı, çev. Ramazan Atıl Karabey. Maya Kitap, İstanbul 2018, s.154.
[29] Tanilli, *a.g.e.,* s.119.
[30] Kurz, *a.g.e.*, s. 63; Espinasse, *age.*, s. 155.
[31] N. Buchanan (2023, October 9). "How Voltaire, the most famous writer of his age, became a watchmaking mogul". *WatchTime India.* https://www.watchtime.in/articles/features/2181/how-voltaire-the-most-famous-writer-of-his-age-became-a-watchmaking-mogul
[32] Espinasse, *a.g.e.*, s. 63

edilmez. Ferney saatlerinin imalatı Paris'tekilerden üçte birine yapılıyordu. Saatlerin teslimi için Fransız posta idaresinden gönderim kolaylığı sağlandı. 1773'e kadar Ferney'deki atölyede yaklaşık 4000 saat üretildiği belirtilmektedir[33]. Servand & Boursault gibi üç ayrı saatçilik şirketi daha eklendi. 1776'ya gelindiğinde ise Ferney'de saatçilik ve ilgili zanaatlerde yaklaşık 1.200 ev halkı çalışıyordu[34].

Voltaire, üretilen bu saatlere yeni pazarlar bulmak için krallara, imparatoriçelere, büyük düklere ve büyükelçilere mektuplar yazdı[35]. Voltaire, Fransız elçilerine yazdığı mektuplarda Hâmisi Dışişleri Bakanı Choiseul Dükü Etienne-François (1758-1761/1766-1770) aracılığıyla Kral'ın himayesi altına alınmış saatçiler tarafından üretilen saatlerden almaya ya da bu saatleri başkalarına tavsiye etmeye teşvik ediyordu[36].

1770'lerde İstanbul'da etkisini sürdüren Fransız diplomasisinin en tanınmış simalarından olan Charles Gravier, Comte de Vergennes'in (1719–1787) Voltaire ile İstanbul arasında aracılık ettiği anlaşılmaktadır. Verjen Dükü Charles Gravier İstanbul'da 1756-1768 arasında elçilik yapmıştı. Verjen Dükü Charles Gravier, itimatnamesini 9 Şubat 1756'da Sultan III. Osman'a sundu. Daha bu yıllarda Vergennes'in İstanbul'da ileri gelen devlet adamlarına verilmek üzere getirdiği hediyeler arasında Vincennes çiçekleri ile süslenmiş 12 melodi çalan altın yaldızlı bronz bir saati (1950 livres), Baillon tarafından hazırlanan 12 melodi vuran bir çan saati (1600 livres), zinciri emaye kaplı çiçek deseniyle tekrar emaye edilmiş düz bir saat (1596 livres), altın zinciri ve anahtarıyla birlikte oyma motiflerle süslü bir cep saati (1000 livres), M. Duflos'nun temin ettiği oyma motiflerle süslü 2 adet altın saat (600 livres), 3 adet altın saat (600 livres), 8 adet gümüş saat (720 livres) bulunmaktaydı[37]. 1591'de Avusturya elçisi Kreckwitz'in Sultan III. Murad'a sunduğu hediyeler arasında diyoramik çalar saatten söz edilmektedir[38]. 1700'de Avusturya elçisi Oettingen'in hediyeleri arasında envaı çeşit saat vardı[39]. Verjen Dükü'nün 1756'daki saat hediyelerini rakiplere karşı Osmanlı topraklarında Fransız lehine bir saat piyasası oluşturma gayreti olarak okumak gerekir. Osmanlı arşivindeki bir belge de[40] 1774'de XVI. Louis'nin Dışişleri Bakanı olan Verjen Dükü Charles Gravier'nin eski Fransız elçisi olarak ilişkilerini ve gücünü kullanmaya çalıştığını göstermektedir.

---

[33] Gaëtan Noblet de Romery, (2018, January 6). Les clients prestigieux de la manufacture horlogère de Ferney [Post in Facebook group]. Facebook. https://www.facebook.com/groups/1596046257292744

[34] Buchanan, *a.g.m.,* s.1.

[35] Tanilli*, a.g.e.,* s.129.

[36] Espinasse, *a.g.e.*, s. 155.

[37] Kadriye Topal Doğan, Charles Gravier de Vergennes ve İstanbul Elçiliği (1755-1768). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi. 2022, s.64-66.

[38] Mustafa Can, *Sultanın Kapısında: Kudret-Heybet-Adalet (Osmanlı Devlet'inde Yabancı Elçiler),* Gazi Kitapevi, Ankara 2019, s. 323.

[39] Can, *a.g.e.,* s. 325

[40] Osmanlı Arşivi. (1187 H/1774 M, 21 Ocak). *[Fransız Elçisi Şovalye dö Verjen'in Kudüs'teki Fransız papazlarına Rumların müdahalelerinin önlenmesi talebi]* (TS. MA.e 715/67).

Voltaire, Prusya Kralı II. Friedrich'e yazdığı 16 Temmuz 1770 tarihli mektubunda ondan Türk topraklarını bölmek üzere Avusturya ve Rusya'yla bir araya gelmesi için yalvarmıştı. II. Friedrich cevap vermeye tenezzül dahi etmedi. Türk toprakları, II. Friedrich'in etkisinin çok uzağında kalıyordu, ayrıca ona çok daha yakın olan bir bölgenin tamamen anlayışla karşılanabilecek bir şekilde ilhakı mümkündü. II. Friedrich, Rusya ve Avusturya'yla zevkle bir araya gelmişti fakat bu birliktelik Türk topraklarını bölmek için değil, Polonya'yı bölmek için sağlanmıştı[41].

Voltaire, 7 Eylül 1770 tarihinde Ferney'den Choiseul Dükü ve Dışişleri Bakanı Etienne-François'ye gönderdiği mektupta

> *"Aziz Koruyucumuz ….*
> *Tanrı beni şu Venedik mektuplarından korusun! Bu mektuplarda, Türklerle yapılan deniz savaşından sonra bu beyefendilerin, Fransız elçisini sadece şapka taktığı için öldürmek istedikleri yazıyor. İngiliz elçisi ise denizci kılığına girerek kaçmak zorunda kalmış, Venedik elçisi ise bir muhafız sayesinde kurtulmuş! Türk ayaktakımının bu kadar barbar olduğuna inanamıyorum – her ne kadar oldukça barbar olsalar da….*
> *Ferney'nin yaşlı keşişi –çok hasta ve artık tükenmiş durumda– size minnet ve saygıyla ayaklarına kapanıyor; ve sefil ömrünün son anına kadar bu minneti sürdürecektir."* [42].

Rus Çariçesi II. Katerina, Osmanlı-Rus harbinin (1768-1774) devam ettiği günlerde hemen hemen 40.000 livre tutarında tek seferde ödediği saatler satın aldı ve bu saatlerin Çin'de yaygınlaşması projesini gönülden destekleyebileceğini belirtti. Voltaire'in Rus hayranlığının izleri yukarıda gösterildiği gibi 1760'lardaki yazılarına kadar gitmektedir. Koenigsberger&Briggs'e göre pek çok Fransız yazar, bu dönemde sarayda Fransızca konuşulduğu, Fransız adet ve modalarının takip edildiği için II. Katerina'ya övgüler yağdırdılar[43]. Ahmet Cevdet Paşa, II. Katerina'nın Prusya Kralı ile ittihat içinde Fransa'da Voltaire gibi meşhur filozofların vasıtasıyla kendilerinin uygunsuz (nâ-becâ) hareketlerinden söz etmektedir[44]. Voltaire, 15 Mayıs 1771 tarihinde II. Katerina'ya yazdığı mektupta evinin salonunda mezzo-tinto (gölgelendirme baskı tekniğiyle yapılmış) portresinin bulunduğunu, bu tür portre yapma sanatlarının Edirne ve İstanbul'a da ulaşacağını belirtiyor, Türk filosunun imhasından dolayı

---

[41] Espinasse, *a.g.e.*, s. 153.
[42] Voltaire, Lettre 8019 [Correspondance de Voltaire]. In Wikisource. Retrieved September 7, 1770, from https://fr.wikisource.org/wiki/Correspondance_de_Voltaire/1770/Lettre_8019
[43] Helmut Georg Koenigsberger&Asa Briggs, *Early Modern Europe 1500-1789*, Longman, London 1987, s. 311.
[44] Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet 1. Cilt*, haz. Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018, s. 264.

(5 Temmuz 1770'da yapılan Çeşme Muharebesini kastediyor.) II. Katerina'yı kutluyordu[45].

Ferney'de üretilen kol ve duvar saatleri Hollanda, Fas, İspanya, Portekiz, İtalya, Cezayir, Rusya, Çin, Amerika ve Türkiye'ye kadar ulaştı. Buna bağlı olarak Ferney'in nüfusu da bin iki yüz kişiye kadar yükseldi[46].

Otto Kurz kitabında Voltaire'in Prusya Kralı II. Friedrich'e 1771 tarihli mektubunda"*(Türkler), Cenevre'den cep saati ithal etmeye başlayalı altmış yıl oldu, ama hâlâ bir tekini üretecek ya da ayarını bile yapabilecek durumda değiller."* Paragrafına dikkat çekmektedir[47]. Bernard Lewis de (1982), *The Muslim Discovery of Europe* (Müslümanların Avrupa'yı Keşfi) adlı kitabında bu cümleyi alıntılamakta ve Otto Kurz'a referans vermektedir[48]. Frédéric Hitzel de bu ifadelerin doğru olmadığına kanıt olarak Takiyüddin'in saat eserini ve en azından 17. yüzyıldan beri Galata'da Müslüman saatçiler olduğunu göstermektedir[49]. Her üç metinde mektubun tam ay ve gün tarihi belli değildir. Elbette günümüzde dijital kütüphanecilikte olan ilerlemeler uzaktan da olsa mektubun tam ay ve gününü tespit etmemizi mümkün kıldı. Voltaire'in II. Friedrich'e 1 Mart 1771 tarihli mektubunda ilgili kısım aşağıdaki gibidir;

"Majesteleri,

….

Ben Yunanistan'ın zalim Türk fatihlerinden daima nefret edeceğim; her ne kadar yakın zamanda kolonimden saat istediklerini bana bildirmiş olsalar da. Ne bayağı barbarlar! Altmış yıldır onlara Cenevre'den saat gönderiliyor; ama hâlâ bir tane bile yapmayı öğrenemediler: hatta saatleri ayarlamayı bile bilmiyorlar…"

Hâlâ çok üzgünüm ki Majesteleri ve Venedik İmparatoru, imparatoriçemle birleşip şu pis Türkleri Avrupa'dan kovmak için anlaşmadınız; bu tek bir seferde bitecek bir iş olurdu; herkes eşit biçimde payını alırdı. Bu, geometrinin bir aksiyomudur: eşit olanlara eşitler eklenirse, bütünler de eşit olur; böylece siz tam da bugün bulunduğunuz durumda kalmış olurdunuz….

Alpler'in yaşlı müridi."

Bu ifadelerden Voltaire'in ne Abbâsî halifesi Harun Reşid'in (810) Frank Kralı Charlemagne'ye (Şarlman'a) gönderdiği hediyeler arasında mekanik

---

[45] Voltaire, Lettre 8286 [Correspondance de Voltaire]. In Wikisource. Retrieved September 7, 1771, from https://fr.wikisource.org/wiki/Correspondance_de_Voltaire/1771/Lettre_8286

[46] Tanilli*, a.g.e.,* s.129; Espinasse, *a.g.e.,* s. 55.

[47] Otto Kurz, *Sultan için bir saat yakın doğu'da avrupa saat ve saatçileri.* (çev. Ali Özdamar). Kitapyayınevi İstanbul 2005, s. 63. Ve ayrıca Voltaire. À Ferney, 1er mars 1771 [Letter]. In Correspondance de Voltaire avec le roi de Prusse. Project Gutenberg. https://www.gutenberg.org/cache/epub/25734/pg25734-images.html#DU_ROI_A_Berlin_le_29_janvier_1771DE

[48] Bernard Lewis, *a.g.e.,* s. 233-234.

[49] Frédéric Hitzel, "Saatçiler", *Ansiklopedik Osmanlı İmparatorluğu Sözlüğü*, Ed. Francois Georgeon, Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein, Çev. Ahmet Arslan, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2025, s.1066.

unsurlar içeren su saatinden[50], ne de Benî Mûsâ kardeşlerin (yaklaşık 850 yılı) mekanik düzenler ve saatler üzerine çalışmalarından, El-Hâzinî'nin ve Cezerî'nin (1136-1206) su saat ve mum saatlerinden ve de Takiyüddin'in (1526-1585), mekanik saat teknolojisine katkısından pek haberdar olmadığı anlaşılmaktadır[51].

Habsburgların İstanbul elçisi Flaman asıllı diplomat Ogier Ghislain de Busbecq (1522-1592), seyahatnamesinde 1560'larda Türklerin meydan saatleri yapma konusundaki isteksizliğine yönelik bir gözlemini paylaşmaktadır[52]. Daha sonra 16. yüzyılın ikinci yarısında Avusturyalıların, Osmanlıların verdikleri haraç arasında mekanik saatlerin yer alması saatlere ilgiyi uyandırmış ve piyasa oluşturmuştur[53]. Sarayda Has Oda'da Usta Hasan ve Usta Pervane gibi Müslüman saatçiler Frenk saatçilerle birlikte hizmet etmektedir. Yaptıkları bu saatlerden 24'ü günümüze ulaşmıştır. Takiyüddin, rasatlarında geliştirdiği astronomik saati kullanarak daha dakik ölçümler yapmıştır[54]. 1582'de Sultan III. Murat'ın oğlu Şehzade Mehmet'in sünnet düğününün resmedildiği *Sûrnâme-i Hümâyûn*'da saatçi esnafının da yer aldığı dikkati çekmektedir[55].

1630'dan 1700'e kadar Galata'da Cenevreli Kalvinistlerden oluşan bir saatçiler loncası vardı[56]. Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde *(*1630-1681) İstanbul'daki saatçiler esnafını anlatırken 45 dükkân ve 1000 neferden söz etmektedir. Her biri Frenk saatlerini söküp takmakta, ayar vermekte mahirdir. Bu esnaf, hem Avrupa saatlerini tanıyan, hem de yerel tekniklere hâkim olan ustalardan oluşmaktadır. Ona göre saatçi esnafının piri Hazreti Yusuf'tur. Gece ve gündüz ibadet saatlerini tespit için Mısır'da zindan'da mahpus iken ağaçtan kum saatini yapmıştır. Evliya Çelebi'ye göre saat yapma insan işi değil, keramettir. Bu hüner için 70 hüner bilmek gerekir. Bunlar dükkânlarını Alman, İspanya, Fransa, Canpetro, Kaşper, Bülbül, Yusuf Çelebi saatleri ile donatmışladır[57]. İşte bu ortamda Şahin ve Bulugat'ın (1650) Asma tabak duvar

[50] Al-Hassan, Ahmad Y. & Hill, Donald R. *Islamic Technology: An Illustrated History.* Cambridge University Press, Cambridge, 1988, s. 55–56.

[51] Sevim Tekeli, *16'ıncı Asırda Osmanlılarda Saat ve Takiyüddin'in "Mekanik Saat Konstrüksüyonuna Dair En Parlak Yıldızlar" Adlı Eseri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, s. 2-3. Ayrıca bk. İrfan Yılmaz, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin*, Yitik Hazine Yay, İzmir 2013, s. 196-199.

[52] Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, (çev.) Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.145.

[53] Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Modernleşmesinde İlk Adımlar: Teknoloji, Bilim ve Eğitim.* Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul 2022, s.342.

[54] İhsanoğlu, *a.g.e.,* s.343.

[55] Perran Ülkümen, "Saatçiliğimiz", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, IV, 1961, s. 18.

[56] Rhoads Murphey, "Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askeri Uygulamalardaki Rolü," *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler,* Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s.16. Galata Mevlevihanesi'nin saatçi Mevlevî derviş yetiştirmesindeki önemi ile ilgili bkz. Halime Mücella Demirhan Çavuşoğlu, Mechanical Clocks in the Ottoman Empire: Technological Adoption and Cultural Transformation (16th–19th Centuries), *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2026, c.10, s.1, s. 185.

[57] Seyit Ali Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* İstanbul 1. Kitap 2. Cilt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s. 795-796.

saatini, Mustafa Aksarayî'nin (1687/1688) gümüş masa saatini yaptığı düşünülebilir[58].

Ancak 18. yüzyılın ilk yıllarında bu coğrafyada ithal Avrupa saatleri, Galata'daki yerli üretimin gelişmesine son verdi[59]. Galata'daki saatçi loncasının çöküşü kısmen askerî nedenlerden dolayı malzeme kısıtlaması ile açıklanmıştır[60]. Rhoads Murphey ve Bernard Lewis; Otto Kurz'un eserini esas alarak bunun birkaç nedenini sıralamaktadır. En önemli neden de Batılı hükümetlerin ve üreticilerin merkantilist politikalarına bağlı olarak saat yapımı için gerekli ana malzemenin Avrupa'dan çıkışını engellemeleridir. Bu yüzden Türkler, komple saat ve saatleri ihraç etmek zorunda kaldılar. Batılılar da önceden yaptıkları gibi yerel saat yapımcılarına mekanizma veya yedek parça sağlamaya istekli değillerdi. Bir diğer neden de şüphesiz Avrupa'da pandüllü saat ve zemberekli kol saatleri gibi saat tekniklerinde ilerlemeler ve İstanbullu saatçilerin de buna ayak uyduramamasıydı. Üstelik İsviçreli ve İngiliz saat yapımcıları da Türk pazarı için özel saatler imal etmeye başlamışlardı[61]. Murphey, bir adım daha giderek bu durumu, Amerikalı sosyolog Immanuel Wallerstein'in Osmanlı İmparatorluğunu'nun kapitalist dünya ekonomisi ile ilişkisi bağlamında tartışmakta; tam bütünleşmenin yani Türk İmparatorluğu'nun asıl gerilemesinin 18. yüzyılın sonundan sonra değil, ancak XIX. yüzyılın ilk senelerinde başladığını iddia etmektedir[62].

Voltaire'in entelektüel rakibi Jean-Jacques Rousseau'nun babası Isaac Rousseau da Cenevre Cumhuriyeti tebaasından bir teknik uzman olarak 1705-1711 arasında Sultan II. Ahmed'in saatçisi olarak İstanbul'da bulunmuştur. Lewis'e göre, Isaac Rousseau, Türkiye'ye giden son Batılı saat ustalarından biri oldu[63]. Voltaire, II. Friedrich'e mektubunda altmış yıl ifadesiyle Isaac Rousseau'nun İstanbul'dan ayrıldıktan sonraki sürece işaret etmektedir. Diğer yandan yerli ustaları Şeyh Dede (1702), Saatçi Edirneli İbrahim (1725), Vidinli Mustafa (1770) ve Zemberekçioğlu (1774) saatlerini imal etmişlerdi[64].

Yani yukarıda görüldüğü gibi 76 yaşında olan Voltaire'in bu mektubu yazarken, Türk tarihini araştırmayacak kadar yorgun ve yaşlı olduğu anlaşılmaktadır. Voltaire, 30 Mayıs 1778'de vefatına kadar Ferney'de yaşadı. Ölümünden önce Ferney'in yıllık eşya ihracatı 40.000 sterline (yaklaşık 960.000 livre) ulaştı. Daha sonra yeğeni Madam Denis Ferney'deki bu araziyi 230.000 karşılığında sattı[65]. Ferney kasabasında her yıl Haziran'ın son haftasında Voltaire

[58] Çakmut ve Gürbüz, *a.g.e., Türk saatleri kısmı*
[59] İhsanoğlu, *a.g.e.,* s.344.
[60] Murphey, *a.g.m.,* s. 16.
[61] Murphey, *a.g.m.,* s. 17; Lewis, *age.,* s. 233.
[62] Murphey, *a.g.m.,*s. 17.
[63] Lewis, a.g.e., s. 233.
[64] Çakmut ve Gürbüz, *a.g.e., Türk saatleri kısmı*
[65] Espinasse, *a.g.e.,* s. 155.

Festivali (La Fête à Voltaire) kutlanarak, Voltaire ve mirası bir tarihsel bir hafıza mekânı olarak yaşatılmaktadır.

Sonuç

Jacob'a göre, Voltaire'in İngiltere'ye gitmesi, ülkenin göreceli özgürlüğüne ve bilimine aşık olması ve *Letters on the English* (*İngilizce Üzerine Mektuplar)* (1733) adlı eseri Avrupa'da, Aydınlanma çevrelerini etkileyen İngiliz hayranlığını meşrulaştırdı. Voltaire hiçbir zaman özgür düşünenlerin radikalizmini benimsemedi; hiçbir zaman cumhuriyetçi ya da materyalist olmadı. Ancak onun ikonoklastik tarzı, daha önceki nesillerin anonim gazetecileri ve radikal Whig'lerinin öncülük ettiği tarza çok şey borçludur[66]. Chambers ve diğerlerine göre Voltaire ılımlı deizm anlayışı ile 18. yüzyıl yazarlarının karakteristik özelliğini gösterir[67]. Koenigsberger&Briggs'e göre Voltaire, İngiltere'de öğrendiği Newton ve Locke'nin görüşlerini Fransa'ya getirdi ve yaygınlaştırdı[68]. McClellan III& Dorn'a göre de ironik olarak gizemli spekülasyonları geniş ölçüde gizli kalmış Newton, Fransa'da ortaya çıkan boş inanç ve mantıksızlık karşıtı Aydınlanma kampanyasının kurucusudur[69].

Daha 1887'de İstanbul'da Muallim Naci, Beşir Fuad'a hitaben yazdığı yazıda Voltaire'in "hakkıyla tanınması", "hakimane istifade edilmesini" yazıyordu[70]. Voltaire'in daha yakından tanınması için mektupları özellikle incelikle değerlendirilmelidir. Koenigsberger&Briggs'e göre Voltaire'in şiirleri günümüzde nadiren okunsa da hikâyeleri, yazdığı tarihler ve mektupları 18. yüzyılı anlamamızda merkezi role sahiptir[71]. Chambers ve diğerlerine göre Voltaire gibi Avrupalı kültürel rölativistler, eski Çin ve İslam uygarlıklarının başarılarına saygılı olmakla birlikte kendi üstünlüklerini vurguluyordu[72]. Voltaire'in mektuplarında da bu görülmektedir. Türkiye'de aydınların bu mektupları topluca ve yeterince incelemediği anlaşılmaktadır.

Voltaire'in ömrünün sonuna doğru 1770-1778 arasındaki Ferney'deki bu eylemi "fırsatları görebilme, fırsatların geliştirilmesi ve yönetimi, yeni fikirler üretebilme, iş imkânı oluşturma ya da geliştirme" eylemleri bağlamında girişimcilik olarak tanımlanabilir[73]. Kurulan atölyeler geliştirilerek Ferney'in saat üretim merkezi haline gelmesi ve ekonomik olarak kalkınmasına katkı sağlaması bakamından ticarî girişimcilik türü ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Voltaire, bu

---

[66] Margaret C. Jacob, "The Enlightenment critique of Christianity" *the Cambridge History of Christianity* Vol. 7, (Eds.) Stewart J. Brown And Timothy Tackett s. 272.
[67] Mortimer Chambers , Hanawalt, B., Rabb, T., Woloch, I., & Grew, R. (1999). *The Western experience* (Ninth edition). McGraw-Hill, Boston 2007, s. 559.
[68] Koenigsberger & Briggs, *a.g.e.,* s. 253.
[69] James E. McClellan III& Harold Dorn, *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*, (Çev.) Haydar Yalçın, Arkadaş Yayınevi, Ankara 1999, s. 311.
[70] Okay, *a.g.e.,* s. 198
[71] Koenigsberger & Briggs, *a.g.e.,* s. 253.
[72] Mortimer Chambers ve diğerleri, *a.g.e.,* s. 777.
[73] Murat Tarhan, *Girişimcilik Pedagojisine Giriş* (1. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2019, s. 5-6.

şekilde bölge halkının refahını artırdı ve yerel ekonomiyi de canlandırdı. Bu saatlerin satış ve pazarlaması için gerekli yazışmaları yaptı. Ferney'deki bu başarısından Richelieu'ye yazdığı bir mektupta şöyle söz ediyordu. "Fırsat tanıyınız bana, bir kent kuracak adamım ben! Bu arada, bu kâfirin topraklarında, Katoliklerle Protestanlar da kuzu kuzu geçiniyorlardı"[74]. Yukarıdaki görüşlere paralel olarak Voltaire'in bu tarz bir ticarî girişimi de İngiltere'den öğrenmiş olabileceğini ileri sürmek mümkündür. Nitekim Fransız sosyal tarihçi Edmond Demolins bu türden bir girişimciliği övdüğü *Anglo-Saksonların Üstünlüğünün Sebepleri Nelerdir?* adlı eserini yazma cesaretini ancak 1897'de gösterebildi.

Voltaire'in Ferney'deki bu saat üretiminden, müze ve özel koleksiyonlarda günümüze ulaşan otuzdan fazla saat bulunmaktadır. Londra'daki British Museum ve Paris'teki Louvre gibi müzelerde Ferney menşeli birkaç cep saati bulunmaktadır. Voltaire'e ait kamuya açık koleksiyonda Ferney'de üretilen on beşe yakın saat vardır. Cenevre'de Voltaire Enstitüsü'nde Voltaire'in kişisel eşyaları arasında Ferney yapımı saatler vardır. Geneva Horoloji Müzesi, Cenevre tarzı emaye kasalı, "Ferney/Voltaire" damgalı cep saatleri içerir.

Türkiye'de ise İstanbul'da Topkapı Sarayı'ndaki 380 saat arasında Ferney yapımı bir saat bulunmamaktadır[75]. Dolmabahçe Sarayı'nda da Ferney yapımı saat görünmemektedir. Osmanlı'daki saatlerin Paris, Breguet, Garnier gibi atölyelerden geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kurz'a göre, 1770'lerde Voltaire'in Ferney cep saatlerinin İngilizlerin elinde olan Türk pazarını ele geçirmede pek şansı yoktu[76]. Gerçekten Topkapı Sarayı saat koleksiyonundaki 1750-1765 arası imal edilmiş Markwick-Markham, Washbourn Ilbery, Perigal-Royal, G. Pior marka saatlerin çok miktarda olması hemen dikkati çekmektedir[77]. Tekeli'nin de belirttiği gibi İngiltere, 1580 öncesi cep saati üretiminde Fransa ve Almanya'nın gerisindeydi[78]. İngilizlerin, 190 yılda Fransız ve Almanları geçip, saat piyasasının tekelini alamasalar da Osmanlı pazarında yer edinmeleri de ayrıca araştırmaya layık bir konudur.

Osmanlı devleti, tıpkı Rusya gibi yüklüce bir saat siparişi verebilseydi, Voltaire'in Türkler hakkındaki düşünceleri değiştir miydi? gibi bir olmuşa rağmen düşünme (counterfactual thinking) sorusunu cesaretle sorabilmek lazımdır. Diğer yandan Osmanlı yöneticilerinin bu olaydan da ders çıkardığını sonraki gelişmeler göstermiştir.

Teşekkür Notu: Voltaire ile ilgili kaynaklara ulaşmada yardımcı olan meslektaşım Prof. Dr. Mehmet Ali Dombaycı'ya özellikle teşekkür ederim.

[74] Tanilli, *a.g.e.,* s.129.
[75] Çakmut ve Gürbüz, *a.g.e.,*
[76] Kurz, *a.g.e.,* s. 63
[77] Çakmut ve Gürbüz, *a.g.e., İngiliz saatleri kısmı*
[78] Tekeli, *a.g.e.,* s. 14.

Kaynakça

AHMED CEVDET PAŞA, *Târîh-i Cevdet (Tertîb-i Cedîd)* Yay. haz. Sadık Emre Karakuş ve Murat Babuçoğlu, TOBB Kültür Yay Ankara, 2017.

AHMED CEVDET PAŞA, *Târîh-i Cevdet 1. Cilt*, haz. Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018.

ALDINGTON, Richard, *Voltaire.* George Routledge & Sons, Ltd., New York 1929.

AL-HASSAN, Ahmad Y. & Hill, Donald R. *Islamic Technology: An Illustrated History.* Cambridge University Press, Cambridge 1988.

ATA, Bahri. The transfer of telegraph technology to the Ottoman Empire in the XIXth century [Unpublished master's thesis]. Boğaziçi University, 1997.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 4. Baskı Yay. haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul 2003.

BESTERMAN, Theodore, *Voltaire'den Yeğenine Aşk Mektupları* (Çev.) Yekta Ataman, Düşün Yayıncılık, İstanbul 1995.

BUCHANAN, Norma. (2023, October 9). How Voltaire, the most famous writer of his age, became a watchmaking mogul. WatchTime India. https://www.watchtime.in/articles/features/2181/how-voltaire-the-most-famous-writer-of-his-age-became-a-watchmaking-mogul.

BUSBECQ, Ogier Ghislain de, *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, (Çev.) Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

CAN, Mustafa. *Sultanın Kapısında: Kudret-Heybet-Adalet (Osmanlı Devlet'inde Yabancı Elçiler),* Gazi Kitapevi, Ankara 2019.

CHAMBERS, Mortimer, Hanawalt, B., Rabb, T., Woloch, I., & Grew, R. (1999). *The Western experience* (Ninth edition). McGraw-Hill, Boston 2007.

ÇAKMUT, Feza ve Şule GÜRBÜZ, Topkapı Sarayı saat koleksiyonu: dünyanın kıskandığı saatler, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2012.

DEMİRHAN ÇAVUŞOĞLU, Halime Mücella. Mechanical Clocks in the Ottoman Empire: Technological Adoption and Cultural Transformation (16th–19th Centuries), *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2026, c.10, s.1, 174-192.

DEMOLINS, Edmond, *19. Yüzyılda Karşılaştırmalı Eğitim Denemesi: Anglo-Saksonların Üstünlüğünün Sebepleri Nelerdir?,* 6. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2023.

ESPINASSE, Francis, *Voltaire'in Hayatı* Çev. Ramazan Atıl Karabey. Maya Kitap, İstanbul 2018.

GOMBRICH, Ernst H. "The Warburg Institute: A Personal Memoire", *The Art Newspaper*, 2 November 1990, s. 1-5.

HITZEL, Frédéric, "Saatçiler", *Ansiklopedik Osmanlı İmparatorluğu Sözlüğü*, Ed. Francois Georgeon, Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein, Çev. Ahmet Arslan, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2025.

HOCAOĞLU, Ali ve diğerleri, *Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12*, Devlet Kitapları (Yer ?), 2022.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı Modernleşmesinde İlk Adımlar: Teknoloji, Bilim ve Eğitim.* Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2022.

JACOB, Margaret C. "The Enlightenment critique of Christianity" *the Cambridge History of Christianity* Vol. 7, (Eds.) Stewart J. Brown And Timothy Tackett s. 265-282.

KAHRAMAN, Seyit Ali, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* İstanbul 1. Kitap 2. Cilt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.

KAKINÇ, Tarık, J.J. *Rousseau Kimdir, Liberalizm nedir?* Kitapçılık Ticaret L. Ş. Yayınları, İstanbul 1968.

KEATING, Jessica, "Otto Kurz's Global Vision" The Globalization of Renaissance Art A Critical Review (Eds). Daniel Savoy, Brill, Leiden 2017, s. 45-64.

KOENIGSBERGER, Helmut Georg & Asa Briggs, *Early Modern Europe 1500-1789*, Longman, London 1987.

KULA, Onur Bilge, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi.* 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

KURZ, *Otto, Sultan İçin Bir Saat Yakın Doğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri. (çev. Ali Özdamar),* Kitapyayınevi, İstanbul 2005.

LEWIS, Bernard, *The Muslim Discovery of Europe*, W. W. & North Company, New York 2001.

MCNUTT, Jennifer Opel, Calvin Meets Voltaire The Clergy of Geneva in the Age of Enlightenment, 1685–1798. Routledge, New York 2016.

MEÇİN, Mahmut, "Aydınlanma Felsefesinde Voltaire'in Yeri ve Osmanlı Aydınları Üzerinde Etkisi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021, c. 8, s.1, s. 307 – 340.

MURPHEY, Rhoads, "Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askeri Uygulamalardaki Rolü," *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler,* Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s.7-19.

NOBLET DE ROMERY, G. (2018, January 6). "Les clients prestigieux de la manufacture horlogère de Ferney" [Post in Facebook group]. Facebook. https://www.facebook.com/groups/1596046257292744

OKAY, M. Orhan, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, Dergâh Yayınları İstanbul (tarihsiz).

OSMANLI ARŞİVİ, (1187 H/1774 M, 21 Ocak). *[Fransız Elçisi Şovalye dö Verjen'in Kudüs'teki Fransız papazlarına Rumların müdahalelerinin önlenmesi talebi]* (TS. MA.e 715/67). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul, Türkiye. Manuscript.

ÖLMEZ, Adem, "Batıyı anlatan ilk Osmanlı metinlerinde "Batı bilgisi"nin yorumlanışı". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2020, c.6, s.11, s.170–183.

ÖZTÜRK, Nurettin, "XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Voltaire ve Rousseau Çevirileri," *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2002, c. I2, s. 12, s. 69-79.

SAID, Edward W., *Oryantalizm (Doğu bilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 4. Baskı (Çev.) Nezih Uzel, İrfan Yayımcılık, İstanbul 1998.

TANİLLİ, Server. *Voltaire ve Aydınlanma*. Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2020.

TARHAN, Murat, *Girişimcilik Pedagojisine Giriş* (1. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2019.

TEKELİ, Sevim, *16'ıncı Asırda Osmanlılarda Saat ve Takiyüddin'in "Mekanik Saat Konstrüksüyonuna Dair En Parlak Yıldızlar" Adlı Eseri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.

TOPAL DOĞAN, Kadriye, Charles Gravier de Vergennes ve İstanbul Elçiliği (1755-1768). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2022.

ÜLKÜMEN, Perran, "Saatçiliğimiz", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 1961, IV, s. 14-19.

VOLTAIRE, *Traité Sur La Tolérance: À L'occasion de La Mort de Jean Calas* [PDF]., 1763. BOSTON Public Library koleksiyonu. https://archive.org/details/traitsurlatol02volt

……, *Oeuvres Complètes de Voltaire,* Tome huitieme, Librairie de L. Hachette et Cie, Paris 1859.

……,, *Lettre 8019* [Correspondance de Voltaire]. In Wikisource. Retrieved September 7, 1770, from https://fr.wikisource.org/wiki/Correspondance_de_Voltaire/1770/Lettre_8019

……, Lettre 8286 [Correspondance de Voltaire]. In Wikisource. Retrieved September 7, 1771, from https://fr.wikisource.org/wiki/Correspondance_de_Voltaire/1771/Lettre_8286

……, *À Ferney, 1er mars 1771 [Letter].* In Correspondance de Voltaire avec le roi de Prusse. Project Gutenberg. https://www.gutenberg.org/cache/epub/25734/pg25734-images.html#DU_ROI_A_Berlin_le_29_janvier_1771DE

……,. *Correspondance de Voltaire avec le roi de Prusse* [E-book]. Project Gutenberg, 2008, https://www.gutenberg.org/cache/epub/25734/pg25734-images.html

……,, *Türkler/Müslümanlar/Ötekiler*. 3. Baskı, Der. Cengiz Orhan, İgüs Yayınları, İstanbul 2008.

……,, *Candide ya da İyimserlik*. (Çev). Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul 2020.

YAĞCI, Öner, *Server Tanilli: "Düşünce üretiminin durak bilmeyen dinamosu…",* Telgrafhane Yayınları, İstanbul 2021.

YAVUZ, Hilmi, *Türkiye'nin Zihin Haritası: Türk Kültürü Üzerine Kuşatıcı Bir Söylev.* Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

YILMAZ, İrfan, *Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin,* Yitik Hazine Yay, İzmir 2013.

Bu sayfa özellikle boş bırakılmıştır.
This page has been intentionally left blank.

İHLAMUR AKADEMİ

Prof. Dr. Mustafa Turan adına hazırlanan bu armağan kitap, yalnızca ilmî birikimiyle temayüz etmiş bir akademisyene duyulan saygının değil; aynı zamanda yetiştirdiği talebeler üzerinde derin izler bırakmış bir hocaya, temsil ettiği kültür ve irfan dünyasıyla müstesna bir münevvere karşı duyulan vefanın samimi bir nişanesidir. Uzun yıllar boyunca Türk tarihçiliğine, Türk akademisine ve yetiştirdiği öğrencilere emek vermiş olan hocamız için böyle bir çalışmayı hazırlamak, bizler açısından hem ilmî hem de vicdanî bir sorumluluk olmuştur.

Prof. Dr. Mustafa Turan Armağanı, yalnızca kıymetli hocamızın ilmî çevre üzerindeki derin tesirini değil; aynı zamanda meslektaşlarının ve farklı kuşaklardan yetiştirdiği akademisyenlerin kendisine duyduğu hürmet ve vefayı da gösteren müstesna bir çalışma olmuştur. Türkiye'nin 42 farklı üniversitesinden ve 2 kamu kuruluşundan toplam 104 bilim insanı, 93 ayrı çalışma ile bu esere katkı sunmuştur. Bunun yanında, 62 farklı üniversiteden ve 2 kamu kuruluşundan 134 hakem, gönderilen çalışmaları büyük bir akademik titizlik ve ilmî mesuliyet duygusuyla değerlendirmiştir. Armağan kitabında yalnızca hakem sürecini başarıyla tamamlayan çalışmalara yer verilmiş; bu yönüyle eser, yalnızca bir vefa nişanesi değil; aynı zamanda güçlü bir akademik emeğin, kolektif ilmî hassasiyetin ve ciddi bir bilimsel denetim sürecinin mahsulü olarak ortaya çıkmıştır.

Her bir makale, yalnızca akademik bir katkı değil; aynı zamanda hocamıza duyulan hürmetin, vefanın ve teşekkür hissinin satırlara yansımış hâlidir. Farklı üniversitelerden, farklı çalışma alanlarından ve farklı kuşaklardan bilim insanlarını aynı eser etrafında buluşturan temel saik de hiç şüphesiz Prof. Dr. Mustafa Turan'ın akademik dünyada bıraktığı güçlü izdir.

Prof. Dr. Nasrullah Uzman

İHLAMUR®
ihlamur.com.tr

ISBN 978-625-876-009-5
9 786258 760095